

אלכסנדריה 15

סא"ל (מיל') ד"ר אלחנן אורן

„חוג מצומצם של אנשים נבחרים“, כדברי בן-צבי עצמו.² אנשי „השומר“ היו ראשונים להתנדבות להגנה בארץ, והלכו בדרך ראשוני „ההגנה העצמית“ בגולה. אולם התנדבותם עדיין אינה התנדבות „צבאית“: לא זו בלבד שמראש הצטמצמה האגודה לקומץ-אנשים, אלא שתפקידה הוגבל בעיקר לשמירה מונעת גניבות במושבות.

לאחר פרוץ מלחח"ע הראשונה באוגוסט 1914, והצטרפות הקיסרות העותמנית למעצמות המרכז באוקטובר, מצאו עצמם צעירי הארץ בעלי הנתינות העותמנית בפני גיוס לצבא. כוגרי הגמנסיות בתל-אביב ובירושלים וצעירי זכרון-יעקב הלכו להתגייס ברצון.³ אולם באביב 1915 הועמדו מאות צעירים מארץ-ישראל לראשונה בפני קריאה להתנדבות צבאית מרצון לתפקיד קרבי, ולא ב„מסדרה“ משלהם, אלא בצבא זר ובנכר. ראשיתה של התנדבות עממית זאת, על לבטיה, פולמוסיה והישגיה, ראויה לעיון מחדש בעקבות מקורות ומחקרים חדשים.^{***}

מגורשי ארץ-ישראל באלכסנדריה מתגייסים ל„גדוד נהגי הפרדות“

בראשית שנת 1915 התרכזו באלכסנדריה יותר מ-11,000 מיהודי הארץ, מגורשים מאונס וגולים מרצון. יותר ממחציתם שוכנו במחנה גאבארי, ובהם צעירים המואסים בחיי הבטלה בעיצומה של התכונה המלחמתית בעיר הבסיס הצבאי והציי הבריטי. מדצמבר 1914 שהה באלכסנדריה זאב ז'בוטינסקי שהגיע ככתב משוטט מאיטליה, וכאן פגש לראשונה את יוסף טרומפלדור, בבואו מהארץ עם המגורשים. בשנים שעשה בארץ, עבד עם חלוצי העליה השנייה בגליל, הצטרף לדגניה — אִם הקבוצות — אך סירב „להתעתמן“ כחבריו בקבוצה, ובחר בגירוש כדי ללחום נגד תורכיה.⁴ מארץ-ישראל הגיעו בסוף מרס גם שני סטודנטים למשפטים, שגורשו מן הארץ

„נחנו נעבור חלוצים לפני ה' ארץ כנען“ (במדבר ל"ב, 32) — כך ענו את משה בני ראובן, גד וחצי המנשה בעבר הירדן, כאשר הבטיחם נחלה שם. זאת, בתנאי: „אם תחלצו לפני ה' למלחמה, ועבר לכם כל חלוצ את הירדן...“ (שם, 20—21). מאז ימי הכיבוש וההתנחלות בימי משה ויהושע רואה המקרא ב„חלוצים“ את המתנדבים לצאת למלחמה, היוצאים לפני המחנה.⁵ נראה כי הפירוש המילולי של המילה „חלוצ“ או „חלוצ צבא“ במקרא הוא — הלוחם שחלץ את שמתו ונע בלבוש קל ובזרוע חשופה, ההולך בראש המחנה נכון לקרב.

בתולדות ישראל בזמן החדש פשטה המילה „חלוצ“ את מובנה הצבאי, אבל נשתמרה תכונת ההולכים ראשונים, המסתכנים, המגשימים והמתנדבים לשליחות העם. התואר „חלוצ“ דבק בעיקר בצעירי העליה השנייה שעלו ארצה „לכבוש“ את העבודה, את האדמה ואת השמירה. כאשר יצא יוסף ויתקין ב-1905 ב„קול קורא אל צעירי ישראל אשר לבם לעמם ולציון“, הכרוז שעורר את העליה השנייה קרא להם לצאת ל„מלחמה“, להסתדר במסדרה [הסתדרות, ארגון—א.א.] בעלת משמעת חזקה ולהתמכר לעבודת העם.⁶ הוא ראה אותם כ„חיילים“ ששיגו את מטרתם רק אחרי עמל וקרבנות ב„מלחמות חיצוניות ופנימיות, מלחמות את זולתם ואת עצמם, מלחמות את הטבע ואת האנשים, את עם הארץ, את סדרי הממשלה, את המחסור, המחלות והרעב... לא מלחמת דברים אלא מלחמת מעשים“.¹

מאז ציין התואר „חלוצ“ את אנשי הבניין, ההתיישבות והש-מירה, ואת הראשונים למעשי פיתוח ויצירה בארץ בכל התחור-מים, אך משום מה הופקעה המלה „חלוציות“ דוקא מתחום ההתנדבות הצבאית.^{**} אולם הזכאים יותר מכל לתואר „חלוצ“ הם המתנדבים לשירות קבע, וכמוהם המתנדבים לטיס ולצניחה, לקומנדו ולצלילה. כל אלה נחלצים למשימות חיוניות למלחמה, כולם מסתכנים, מקריבים מעצמם, הולכים לפני המחנה ועושים מרצונם תפקידים חיוניים שאי אפשר לכפות עליהם בכוח החוק והפקודה.

מבין אנשי העליה השנייה קמו מחדשיה של ההתנדבות להגנה עצמית ולשמירה. כבר באביב 1907 יסדו יצחק בן-צבי ואליעזר שוחט עם קומץ חברים את אגודת „בר-גיורא“, וכעבור שנתיים הרחיבה ל„השומר“. גם אז לא הקיפה האגודה אלא

* „חלוצים תעברו לפני אחיכם בני ישראל כל בני-חיל“ (דברים ג, 18).

1. ברכה חבס (עורכת), ספר העליה השנייה, ת"א תש"ז, עמוד שני (ללא מספר) בפכסימיליה של ה„קול קורא“ בפתח המדור „דרכי לארץ“.

** במילון הצבאי משמשת המלה „חלוצ“ ל„חלק הקדמי של המשמר הקדמי“ בגוף-צבא המתקדם למגע.

2. תולדות ההגנה, כרך א' חלק ראשון (להלן — הגנה א'—1), עמ' 202; השוה — „כת קטנה“ (שם, עמ' 274).

3. הגנה א'—1, עמ' 337 ואילך.

*** המקורות החדשים:

דוד בן-גוריון, זכרונות א', ת"א 1971 (להלן — ב"ג, זכרונות א'). יצחק בן-צבי, הגדודים העבריים, י"ם 1968 (להלן — ב"צ, גדודים).

המחקרים החדשים:

שולמית לסקוב, טרומפלדור — סיפור חייו, חיפה 1972 (להלן — שולמית).

יגאל עילם, הגדודים העבריים, „מערכות“ 1973 (להלן — עילם).

4. על טרומפלדור בארץ ועל מניעי יציאתו — שולמית, עמ' 92—82; הגנה א'—2, עמ' 434, 751 (דברי י' טבנקין).

ראשית ההתנדבות הצבאית בישראל

ניאות לקבל מייד משלחת שבאה אליו בשם מאה ושמונים הבחורים שחתמו על „כתב ההתחייבות“, בו המתנדב „מעמיד את עצמו לרשות אנגליה כדי להשתתף בשחרור ארץ-ישראל“. אולם הגנרל איכוב את המשלחת בתשובתו: הוא ישמח לקבלם לשירות, אבל פלישה בריטית לארץ אינה עומדת על הפרק, אי אפשר לגייס נתינים זרים לצבא, אולם היה רוצה להקים מהם יחידת פרדים לחזית אחרת.⁷

בדבריו הוציא הגנרל את הרוח ממפרשי ההתנדבות, כי ניתק אותה מכל זיקה לארץ וביטל את אפשרות השירות הקרבי. נותרה רק ההכרה בזהותם היהודית, והנכונות לקבלם כי חידה אחת. המשלחת חזרה לאלכסנדריה מדוכאת, ובין המתנדבים השתרר הלך-רוח של סירוב לשרת בתפקיד בלתי קרבי מחוץ לארץ-ישראל. אך הגנרל לא ויתר עדיין. קולונל ממטהו נשלח לשכנע את חברי הוועד, ובפגישה עמם ב-16 במרס נתן להם ארכה להחליט תוך שלושה ימים אם נכונים הם לקבל את ההצעה הבריטית. הם ענו בשלילה, וכאשר ביקש הקולונל לדבר שוב עם הצעירים, התפטרו חברי הוועד, בסרבם עקרונית לדון בהצעה, ואף מסרו למתנדבים שהם משוחררים מהתחייבותם.

מסתבר שהבריטים ראו בכל זאת את צעירי ארץ-ישראל כמקור בטוח לכוח-אדם, כי כבר מינו מפקד לגדוד. המתנדבים הוזמנו לאסיפה, אליה שיגר המפקד הבריטי גנרל ממטהו, עם הקולונל והמג"ד המיועד, לויטנט-קולונל ג'ון פטרסון, ואליהם נילוו מנהל מחנות הפליטים והרב של אלכסנדריה. נראה שהגנרל היטה את הכף בדבריו על „ברית“ בין העם האנגלי והעם היהודי, וברומזו על המשך הברית בפלסטינה משוחררת.⁸

הנאספים נענו לגימית הדברים והחליטו להתנדב. היו בהם מפועלי העליה השנייה מרוסיה, חניכי הגימנסיה „הרצליה“

„לעולם“ בגלל פעולתם הציונית, יצחק בן-צבי ודוד בן-גוריון. התרגשות גדולה חוללה בציבור זה הודעת הקונסול הרוסי פטרוב, הקורא לנתיני רוסיה להתייצב לשירות בצבא הצאר. את השירות בצבא רוסיה — ארץ הרדיפות — ראו כגזירה. משלחת יצאה אל ה„יועץ“ הבריטי למושל העיר — הוא המושל למעשה — ושמה ממנו כי מצפים שצעירים ימלאו חובתם במלחמה, אך ממשלת מצרים לא תרחיק לכת להסגיר לרוסיה אנשים שהיגרו ממנה. אמנם הקונסול הרוסי חזר בו כעבור כמה ימים בלחץ הנסיבות, אבל בלבו של ז'בוטינסקי חוללה קריאת פטרוב את הדחף הראשון להתנדב ולהוכיח כי היהודים אמנם אינם רוצים להילחם למען רוסיה, אולם מוכנים להתגייס כגדוד לחזית ארץ-ישראל, כדי ללחום לכיבוש ארצם.⁵

כאשר עלתה יוזמה זאת בראשית מרס 1915, עוד לא התאוששו הבריטים מהעות התורכים, שערכו מסע במדבר סיני וניסו לצלוח את התעלה בראשית פברואר. אמנם סוכל ניסיון הצליחה באיזור דורסואר — האיזור המוכר לנו ממלחמת יום-הכיפורים — אולם עדיין לא סר האיום של צליחה גוספת. התנועה הימית החיונית בתעלת סואץ הושבתה לזמן מה, והאנגלים החלו מלגלגים על עצמם שלא הם מגינים על התעלה, אלא התעלה היא המגינה עליהם... כאשר נהדפו התורכים, החלו הבריטים להקים קו עמדות ממזרח לתעלה, הגבירו בהדרגה את כוחם וקידמו את עמדותיהם כדי למנוע צליחה חוזרת ולהוציא את התעלה מטווח תותחים. אם בינואר 1915 חנו במצרים 70,000 חיילים, מהם כ-30,000 בחזית התעלה, הגדילו את כוחם במשך שנה עד כדי 12 דיביזיות ועוד כמה בריגדות רכובות. המחסור בכוח-אדם צבאי במצרים הוחרף, כי הבריטים רצו להוציא את הקיסרות העותמנית מהמלחמה במהלומה ימית ישירה אל מצרי הדרדנלים והבוס-פורוס, ולפתוח נתיב ימי לרוסיה. אניות-מלחמה נכשלו בשני ניסיונות לפרוץ את המצרים במחצית פברואר וכעבור חודש, והבריטים החלו מארגנים במצרים חיל-משלוח לנחיתה בדרדנלים.⁶

המחסור בכוח-אדם מתאים לשירותי-הצבא העיקר מאוד על המפקדה הבריטית במצרים, והמפקד העליון, גנרל מכסואל,

7. הגנה א"2, עמ' 435, 437. מכסואל לא רצה לוותר על חיילים משלו למען חיל-המשלוח לגליפולי, ועם זאת, ביקש להפגין סיועו למסע. על יחסי מכסואל-המילטון — עילם, עמ' 32-33.

8. הגנה א"2, עמ' 437-438. טרומפלדור סיפר שהנאספים דרשו מן הגנרל לשרת „במלחמה ובמולדת, בלי כל ויתור“, אך הגנרל נהג כדיפלומט, ודיבר על כריתת ברית ידידות בין העם האנגלי והיהודי, שתימשך בודאי גם בימים הבאים בפלסטינה היהודית [בתרגום מרוסית נאמר: עם עברי/ארץ-ישראל עברית — א.א.]. כאשר סיים בשאלה „היש עם לבבכם ללחוץ את היד המושטת לכם או לדחותה?“ ופנה לצאת, ויתרו המתנדבים על תנאיהם: „נוצחנו וענינו שהגנו מסכימים לכל, בלי כל תנאים“ (בסרי פורו „ורטהימר בגליפולי“, שפורסם ברוסית ב-1919, והופיע בתרגום עברי ב„הארץ“ ביי"א באדר תרפ"א, יום השנה לנפילת טרומפלדור בתל-חי). כאן מובא הסיפור מתוך הספר „מגן וקשת, ילקוט-עתים“ שהוצא מטעם „מערכות“ עבור הוועד למען החייל, במלחמת-העולם השנייה, ב-1945.

5. לפי ספר ההגנה ריחף פחד הגיוס הרוסי זמן רב (הגנה א"2, עמ' 434); אולם נראה שכאשר הקונסול הרוסי פירסם קריאתו, מיהר לחזור בו. על הדרישה הרוסית כ„ניצוץ“ ליוזמת ז'בוטינסקי — עילם, עמ' 25-26; שולמית, עמ' 93-95.

6. על המצב הצבאי במצרים — ראה פילדמרשל א' פ' ויול, מסעי המלחמה בארץ-ישראל, „מערכות“ 1951, עמ' 22-24, 28, 34-36. מפות על נסיונות הצליחה התורכיים — שם, עמ' 21; וביתר פירוט — מ' גיחון, ארץ-ישראל מבית"ר ועד תל-חי,² אטלס כרטא, י"ם 1974 (להלן — גיחון), מפה 182.

ורטהיימר בגליפולי

סיפורו של יוסף טרומפלדור לזכר אחד הפרדים

אנחנו לא רצינו להיות בין מובילי-המשא ולא רצינו ללכת אל כל אשר ישלחונו. הודענו בהחלט: רצוננו להיות בקרב, בשורת-הלוחמים, ורק בשדה-המלחמה שבארץ-ישראל. הילחם נלחם בעד ארץ-ישראל ועל אדמתה. אנו נכבוש צעד-צעד בארצנו אשר גלינו ממנה בחוזה-היד, אנו נשחרר את מולדתנו, את חברינו אשר נשארו בתנאים-קשים נוראים לשמור על ה"ישוב". רעיון זה היה קרוב ומובן לכולנו, לכל אלה שגורשו מן הארץ וטולטלו אל תוך להט חומה של אלכסנדריה. רק זאת היתה משאלתנו, ואחרת לא שאלנו. ודברים מפורשים אלה הודענו גם לגנרל, אשר נשלח אלינו לאלכסנדריה מטעם המפקד העליון מפקדאל מקהיר, לבוא אתנו בדברים:

— במלחמה ובמולדת. בלי כל ויתור!

אבל הגנרל היה גם דיפלומאט, ובאסיפה הגדולה והמכרעת, שהיתה באויר המחנות של אותו צריף, אמר בסוף דבריו בדברים האלה בקירוב:

— העם האנגלי מדבר מתוך גרוני עתה אל העם העברי לידידות; ידידות זו תימשך בוודאי גם בימים הבאים, בפלשתינה העברית. היש עם לבבכם ללחוץ את היד המושטה לכם או לדחותה?

והגנרל קם ואחריו קמה כל הפמליא שלו. אז קפצנו כולנו ממקומנו בבהלה:

— מה לענות?

העם האנגלי — העם העברי — ידידות — ידידות בין שני כוחות שקלים: והעיקר — הקשר והידידות יהיו גם להבא בפלשתינה העברית. — — —

נוצחנו וענינו שהננו מסכימים לכל, בלי כל תנאים.

עם ערב נתפזרו צעירי ארץ-ישראל חבורות-חבורות ברחובות-אלכסנדריה והשמיעו קולם בשירי ארץ-ישראל, אירחו לחברה ולאחזה עם החיילים האנגלים ושרו אתם יחד את השיר שהיה שגור אז על שפתי האנגלים: "טיפארי", ומקץ ימים אחדים צץ מחנה חדש בסביבת אלכסנדריה ומתוכו נשמע במרחבי-האוויר קול-פקודה, הניתן בעוז ובדיוק בלשון העברית. ניתנה הודעה להיות מוכנים לדרך בעוד שלושה-ארבעה שבועות. ההכנות נעשו במהירות קדחתנית. עם כל יום נוספו בשורותינו חברים חדשים רבים, שהיו ברובם איתנים, אמיצים ומחירים במעשה ובדיבור, צעירי הפועלים מארץ-ישראל וה"שומרים".

וכאשר בא עם הבאים ורטהיימר הצעיר בלוית אביו, בחור מרושל וצנום זה, מיד הקיפוהו חבריו וליגלו על פיאותיו הארוכות, על תלבושתו ועל מבנה גיוו החלוש.

ואולם האב לא הסב לבו למלעיגים ושאל:

— היכן המקום שבו נרשמים ללגיון?

הביאו אותם אל אהלי, והאב פנה אלי בוז הלשון:

— אדוני, בני זה רוצה ללכת למלחמה בעד ארץ-ישראל. קח-הו-נא. היינו ממקבלי-החלוקה בירושלים, ואנשים כמוך סוברים בודאי, כי רק החלוקה מנת חלקנו ורק היא יקרה לנו, אבל הדבר אינו כן. בני ילך בשם ה' למלחמה וישפוך את דמו, אם יהיה צורך בכך, ובוזה יוכיח לכם, כי ארץ-ישראל יקרה לנו, לא פחות מאשר לכם.

ובהיפרדו חיבק את בנו והלך ולא נשא עין אל אשר מסביב. הבן נשאר עמו, ומיד התאמץ בכל כוחו להיראות כחייל טוב.

ואולם הימים הראשונים לעבודה היו קשים לו. הרשלנות והחולשה היו בעוכריו. חולשתו של ורטהיימר רבתה עוד, כי לא אבה להתגאל בפת-בג הממשלה, ובלגיון שלנו היינו אנוסים לאכול מאכל-טרפה, לאחר שלא עלו בידנו נסיונותינו לסדר מטבח כשר ושוחט משלנו. ואולם, כעבור

והסמינריון הירושלמי, פליטים מכל "שבטי" ישראל, אשכנזים וספרדים מהישוב הישן והחדש, ועמם גם מיהודי אלכסנדריה. טרומפלדור נרתם להקים את הגדוד. ב-1 באפריל נשבעו אמונים, ולמחרת החלו מתאמנים. לגדוד ניתן השם Zion Mule Corps, הרומז בשם ציון על הזהות היהודית-לאומית של אנשיו (התקשו לתרגם את שמו לעברית — ובתולדותינו נודע כ"גדוד נהגי הפרדות"). לאחר כשבועיים של אימונים הפלילו כ-650 אנשי הגדוד ב-17 באפריל לאי למנוס בים האגאי. עד ראשית שנת 1916, כאשר פינו הבריטים את חיל-המשלוח מגליפולי, עמד הגדוד במבחנים הקרביים והמוראליים של המערכה ובמשברי משמעת בשירותם הקשה. הפרשה תוארה בהרחבה, על גילויי הגבורה והחולשה של חיי מתנדבים בחזית רחוקה מהארץ, בפיקודם של קצינים בריטיים ובתלאות של אחזקת הפרדות והובלתן בשיירות-הספקה לילות. טרומפלדור עצמו, הרוח החיה בגדוד, הציב זיכרון ספרותי לגליפולי בסיפור על בנימין ורטהיימר, מצעירי הישוב הישן, אשר במותו "הראה באומץ-לב את אהבתו לארץ-ישראל".⁹ בין המצטיינים בחזית היה ניסן (ניסל) רוזנברג, שלימים ראה בו טרומפלדור את ידידו ואת הטוב בחיילי, ואשר עמד בראש קבוצת ה"אלכסנדרונים" ששבו והתגייסו לגדוד העברי שהוקם בלונדון. חברו רפאל אבולעפיה נפצע בגליפולי, ובשבו לאלכסנדריה היה לאחד מנאמניו של אהרן אהרנסון בניל.¹⁰

המדינאים מתנגדים לטרומפלדור

כאשר התמסר טרומפלדור לארגון הגדוד ולאימון המזורז של טירונים לשירות צבאי ולטיפול בפרדות, פנה לו ז'בוטינסקי עורף. כבר לאחר הפגישה הראשונה עם גנרל מכסואל, החליט: "אני לגדוד כזה לא אכנס". כעבור כמה ימים יצא לאירופה, ובבואו להיפרד מטרומפלדור, אמר לו: "אם יסכים המצביא מכסואל לייסד גדוד עברי אמיתי, גדוד חיילים [לוחם — א.א.], אז אשוב. אם לא יסכים, אחפש מצביאים שיסכימו".¹¹

בן-צבי ובן-גוריון הגיעו לאלכסנדריה מיפו ב-23 במרס (ח' בניסן תרע"ה), ויצאו לאמריקה כעבור כחודש ימים, ב-21 אפריל (ז' באייר). בן-צבי עוד פגש את ז'בוטינסקי, ושני המגורשים מהארץ הספיקו להביע בפני טרומפלדור את התנגדותם למעשה.¹²

9. ראה הסיפור והתכתובת בין ורטהיימר האב וטרומפלדור — במסגרת. על ההרכב המגוון של המתנדבים ומניעיהם — שולמית, עמ' 97; הגנה א"מ, עמ' 433, 439-438.
10. על ניסן רוזנברג — ראה שולמית, עמ' 98 ועוד, וכן עילם, עמ' 37, 231 (כתב הצטיינות מקולונל מרגולין) ועוד. על רפאל אבולעפיה — ראה שולמית, עמ' 103 (עילם אינו מזכיר אותו); ועל פעילותו בניל"י — אליעזר ליבנה, ניל"י — תולדותיה של העזה מדינית, י"ם ות"א 1961, עמ' 391 ועוד; הג"ל, אהרן אהרנסון האיש וזמנו (להלן — ליבנה, אהרנסון), י"ם 1969, עמ' 209 ועוד.
11. זאב ז'בוטינסקי, כתבים, אבטוביגרפיה, י"ם תש"ז (להלן — ז'בוטינסקי, אבטוביגרפיה), עמ' 131. הגנה א"מ, עמ' 437.
12. ז'בוטינסקי יצא ממצרים לאתונה ומשם לאיטליה, בסוף מרס — ראשית אפריל (אין תאריך מדויק באבטוביגרפיה, עמ' 131); באמצע אפריל כבר פגש את רוזנברג בברינדזי (שם, עמ' 132). נראה שכחבר הועד המתפטר לא נכח באסיפת ה-19 במרס, וייחס את שכנוע הצעירים לפיטרסון (ז'בוטינסקי, כתבים, זכרונות בן דורי, ת"א ללא תאריך, להלן — ז'בוטינסקי, בן-דורי, עמ' 83).

שלושת ימים על ורטהיימר במחנה, נשתנה הדבר. מפקד-הלגיון, הקולונל האנגלי, העיר, כמו דרך אגב, את ורטהיימר, כי מחיל טוב נדרש מראה-פנים טוב וסרח-הפאות מיותר לו. ההערה הקלה הזאת עשתה רושם חזק על ורטהיימר, ולערב בא לפני גלוח למשע, גוזז השערות באין שריר לפיאותיו, והתאמץ להיראות כחייל אמיץ ועז:

— מעתה אהיה חייל כדבעי, אדוני הקפטן! — אמר אלי. ומאותו ערב בא שינוי אמיתי בנפשו. הוא התחיל להתגאל בטרפה, חדל לנטות הצדה מחבריו, ובשעות-המנוחה בערב ישב יחד עמם ונלוח בשיר. הוא נעשה בכלל יותר גלוי-לב, יותר תקיף ומהיר.

לימים בא מועד-היציאה לדרך. כולנו ירדנו כבר אל האניות. ההורעה אמרה: מחר נפליג. בנמל הרחב נאספו באחרונה החיילים בני-הלגיון. מי שהוא הפיץ את השמועה, כי באה פקודה לשלחן אל חזית ארץ-ישראל. רצינו בדבר ועל כן האמנו בו כולנו. ועד שעה מאוחרת בערב בקעו באויר שירי שמחה ותוגה משירי ארץ-ישראל, אשר פרצו מחזונו המוצק. רקדנו ריקודי ארץ-ישראל ונאומי עוז ולהבות נשמעו. גם הבהירות הנחמדות, אשר באו ללוות את בני-הלגיון, היו נראות כה ערות ועלויות, כאילו היו מוכנות גם הן לצאת מיד לקראת מות בעד המולדת. רק ורטהיימר לא היה בין החוגגים.

בשובי לפני עלות השחר אל תאי מצאתי את ורטהיימר עומד לא רחוק מן הפתח, והוא סר.

— מה אתה עושה פה? — שאלתי — מדוע אינך שם, בין כולם?

— מוחשבותי ישאוני אל החזית. אני הוגה באש... ואני מפחד...

— מפחד הנך?!... עתה אחרת את המועד... ואולם פחדך מוקדם הוא.

הוא הרגיש שלא הבינותיו יפה וענני מיד:

— לא, לא. אדוני. לא מפני הסכנה אני ירא. לא מפני המות... אבל ירא אני שמא לא אעמוד בניסיון, שמא ירך לבי שם... ואז אמיט חרפה על הלגיון, על היהודים... ואנו — הלא למולדת יוצאים למלחמה...

אני יעצתי לשכב לישון ולעזוב את המחשבה על אפשרות של מורד-לב ורתת.

מקץ ימים אחדים נמצא לגיוננו בחזית הגאליפולית. זה אחר זה אבדו ממנו חברים, בין מתים בין פצועים וחולים. חילופי-יריות היו תכופים. על יד אנשי-חיל אמיצי-לב ניגלו גם חברים רכייל. הנהגות של ורטהיימר היתה מוזרה מעט. קשה היה להבינו, החזק הוא ברוחו אם רפה. אם הוטל עליו, על פי התור, למלא תפקיד מסוכן, היה עושה זאת בלי שאון-עליונים, כאשר נהגו המתימרים בגבורה וגם לא הנהיג-נכאים. הלך תמיד בדממה, שקוע ומרוכז במחשבה. נדמה היה, כי הוא עצמו לא בירר עוד לעצמו: אם לפתור ואם לחדול. נראה שכך היה באמת.

רק בסוף נתברר הדבר. היה יום-יוני מהיפים ביותר. הארץ היתה עטופה ירקרק-יראש. השמש ליטפה את האדמה בקרניה החמימות, ובני האדם ערכו קרב קשה מאד בשדות גאליפולי. נדמה לנו, כי לחפירות-ההגנה הקדמיות אשר בקר-האש יש צורך להמציא להם מהר צרכי-מלחמה. זוג פרדות טעונות נשק עמדו מוכנות לנו, אבל לא היה מי שניהגן על מות. דרוש היה למצוא בן-חיל, אשר יחרף נפשו לנהוג את הפרדות על-פני הכיכר הגלויה שהובילה אל חפירות-ההגנה. הכיכר היתה גלויה לעין-האויב, והוא המטיר עליה אש איומה כל אותו הזמן. המעבר על פני הכיכר היה כהליכה וראית כמעט לקראת המות.

— בני-חיל! — קרא שר הגדוד לחיילים — נחוץ מאוד להמציא צרכי-מלחמה אל הקו, מי ישים נפשו בכפו לנהוג את הפרדות?

מדוע התנגדו השלושה והקדימו לעזוב את אלכסנדריה, ומדוע נשאר טרומפלדור לבדו, אך איתן בעמדתו? מכניסת הקיסרות העותמנית למלחמה, דגל ז'בוטינסקי בהקמת כוח לוחם מבין יהודי העולם, והעלה את סיסמת, "הלגיון היהודי", שרצה להקימו כדוגמת הלגיון הפולני שהקים פילסודסקי, והלגיון הצ'כי שהקים במרוצת המלחמה. גם פנחס רוטנברג, שעשה באותו זמן באיטליה, הציע לוייצמן כבר במחצית נובמבר 1914 להקים צבא יהודי, כי, "נוכל לקבלה [את ארץ-ישראל — א.א.]... רק אם דם יהודי יישפך על שחרורה, יהודים וגשק בידם". לכן תבע מוייצמן לפעול לכך ש, "הממשלה האנגלית תקרא למתנדבים יהודים למלחמה בתורכים בארץ-ישראל ולשחרורה למען היהודים".¹³

במרכז תפישת זאת עומד השירות הקרבי. דרכיהם של ז'בוטינסקי וטרומפלדור נפרדו מייד, כשהוברר שגנרל מכסואל לא יקים, "גדוד חיילים", ולאו דוקא מפני הנסיבות שמנעו מסע לארץ-ישראל באותו זמן. בדיעבד הכיר ז'בוטינסקי בצדקתו של טרומפלדור, ותיק-המלחמה, שמיעט בהבדל בין, "שירות הרובה" ו, "שירות ההובלה", כי, "כולם חיילים, בלי חיילי ההובלה אי-אפשר, ובסכנה ישתתפו עם הלוחמים".¹⁴ אולם משיקולים מדיניים ראה חיוניות בגדוד לוחם דווקא, וברוח זאת אמנם התמיד בפעולתו להקמת הגדודים. שני אנשי "פועלי-ציון" מן הארץ לא ראו את העיקר בחיילי הכידון והרובה, ובן-גוריון ראה את הגדוד האלכסנדרוני יוצא, "ל ה י - ל ח מ בתורכים". אולם הוא ובן-צבי שללו את הגיוס בנימוק ש, "בארץ יש רבבות יהודים, ודבר זה עלול להביא לידי חורבן הישוב".¹⁵

החרדה לגורל הישוב במלחמה עמדה לנגד עיניהם עוד מכניסת תורכיה למלחמה וממינוי ג'מאל פחה למושל בארץ. בן-צבי נמנה עם ראשי, "השומר" שהציעו לתורכים להקים מיליציה יהודית בארץ, ובכך קיוו לשכנע את התורכים בנאמנותם. אולם ההצעה אך הגבירה את חשדותיהם, והיו מאיימים בגלוי שיעוללו ליהודים מה שעשו לארמנים. הרדיפות, מאסר העם-קנים והגירושים בישרו רעות. השניים נאסרו, ובהיותם משוחררים בערבות עד גירושם, נועדו כלילם האחרון בארץ עם חברי מרכז, "פועלי-ציון" וועד, "השומר", והחליטו, "לחתור בכל התנאים ליצירת גדודים עבריים בחוץ-לארץ לשחרור ארץ-ישראל".¹⁶

בהגיעם מצרימה, היו מוכנים לסכן את הישוב בהתגייסות רק בתנאי שתגייסו לכיבוש הארץ, אך נרתעו מייד בראותם שאין

בן-צבי כותב שפגש את ז'בוטינסקי במצרים (ב"צ, גדודים, עמ' כב). בן-גוריון לא ידע כנראה מה עמדת ז'בוטינסקי, כאשר כתב ביומנו: "מקודם היה גם ז'בוטינסקי בעד גדוד זה, אבל בינתיים נסע מפנה" (ב"ג, זכרונות א', עמ' 75). תאריכי בואם וצאתם של בן-גוריון ובן-צבי — לפי ב"ג, זכרונות א', עמ' 72—75, והסכתי אותם ללוח האורחי.

13. על ז'בוטינסקי ויזמתו "הלגיונרית" — ראה הגנה א"2, עמ' 434, ועל אישיותו כמי שהניע לגדודים העבריים — שם, עמ' 451—453. על יזמת רוטנברג — שם, עמ' 454—455, וכן יערי-פולסקין, פנחס רוטנברג, האיש ופעלו, ת"א תרצ"ט, עמ' 87 ואילך (על פגישתו עם ז'בוטינסקי — שם, עמ' 92 ואילך).

14. הגנה א"2, עמ' 437.

15. ב"ג, זכרונות א', עמ' 75. ההדגשות שלי.

16. על הקשר בין נסיון המיליציה בארץ וגירושם של בן-צבי ובן-

אנגלים, הודים ויהודים עמדו והיסטו, השמש החביבה שילחה לכל אחד מברכת הודה וקסם הימים הבאים, ומהכיכר המכוסה גויות-אדם ונבלות בהמה נד, ריח-המות...

ולא נמצא מי אשר ישם נפשו בכף. שר הגדוד העיף עין חודרת על פני החיילים וחזר על דבריו בעוז:

— את צרכי המלחמה מוכרחים להמציא. אם לא — ואבדו האנשים בחפירותיהם. יצא-נא אלי האמץ אשר בקרבכם! ובעוד כל העומדים ממשיכים להסס מבלי דעת מה להחליט, יצא ורטהיימר מבין השורות. הוא יצא כנכלם. דומה היה, כי הוא בוש להטב אליו עיני-רבים, אבל הוא קרב אל שר-הגדוד ואמר:

— הנני, שלחני!

וכאשר נראה ורטהיימר עם פרדותיו על הכיכר הוסיף האויב לירות בתועפות-אש. הפגזים נפלו תכופות והתפוצצו ברעם וברעש אדיר. רסיסי הפצצות, האבנים, עפר-האדמה — כל אלה התאבכו בעשן ביללת-רעש באויר, הצריחו ונדמו. עשן שחור וכבד עלה בעמודיו על פני האדמה, הלך ונמוג ונפזר לאטו ויורד לריאות האדם והרעילן. הפרדות הזקיפו גו ולא אבו ללכת, אבל הירד השקטה והבטוחה של ורטהיימר אחזה בהן ומשכתן קדימה. הוא הלך במנוחת-נפש, כאילו לא קרה דבר מסביב, ולא הסב לבו כלל לפגזים הנופלים סביבו. משני עברי הכיכר הביטו אליו החיילים מתוך עצירת הנשימה, בדובבם בלחש: בן-חיל, בן-חיל!

עוד צעדים אחדים וורטהיימר ימצא מסתור בחפירות ויגיע אל מטרתו, אבל — הנה פתאום התנווד, התאמץ וצעד עוד צעד אחד — ויצנח.

ידים חביבות הושטו לו מתוך החפירות, אחזו בו והכניסוהו פנימה, ואת הפרדות וכלי הנשק משכו אחריהן. הכל הגיע למועד, אבל ורטהיימר הרגיש עצמו ברע. לערב לא היתה עוד תקוה לחייו, והוא בכל זאת שמר על רוחו השקטה. ובהיפרדו ממני, לפני הפליגו באנית-החולים, אמר לי בקולו הרך, כמתחטא לפני:

— אדוני, עתה לא אדע עוד פחד. ולא יספ. אין זאת, כי היה קשה עליו הדיבור. עבר שבוע, ומאלכסנדריה הודיעונו, כי ורטהיימר מת.

וכעבור עוד שבוע נתקבל מכתב מאת אביו המבקש לשלוח לו חזרה את התפילין של בנו המנוח. במכתב לא היה זכר להתאוננות, להשתפכות הנפש בצער.

איש החלוקה הירושלמי הראה באומץ-לב את אהבתו לארץ-ישראל.

מגן וקשת, ילקוט עתים, עמ' 35—40

הבריטים אומרים לפתוח במערכה יבשתית מעבר לתעלה. בארה"ב דחו את תכניתם הראשונה, ועוד גבר חששם שאם יחרב הישוב, תתמוטט התנועה הציונית. עד שתגיע שעת הכושר, התמסרו להקמת תנועת „החלוץ" בארה"ב, וקיוו שמבין חבריה יצאו גם מתנדבים למלחמה.¹⁷

בן-צבי ובן-גוריון ויתרו, איפוא, על רעיונם לפי שעה, והתנגדו למעשי טרומפלדור משיקול מדיני במהותו, שעיקרו: רק לארץ-ישראל. לאחר זמן הדגישו נימוק זה. בן-צבי כתב ש„היה מוקדם לגייס גדודים נגד תורכיה...טרומפלדור לא ייתס חשיבות מיוחדת לחזית מלחמתם של הגדודים העבריים. אולם אנו בני ארץ-ישראל [הכוונה, כמסתבר, לנתינים עות-מניים — א.א.] התנגדנו לכך בכל תוקף; רצינו להילחם רק בארץ-ישראל".¹⁸ במכתב של בן-גוריון לאביו בגמר המלחמה הסביר מדוע התנגד ליוזמתו של טרומפלדור ב-1915, אבל אחר-כך היה עם בן-צבי מראשוני המתנדבים ומהמגינים לגדוד האמריקני ב-1918:

כשבאתי לאמריקה ראיתי שעדיין לא הגיעה השעה לגדוד. אמנם בבואנו למצרים מצאנו כבר גדוד עברי הולך ומסתדר על-ידי טרומפלדור להילחם בתורכיה. אולם באותה השעה ראיתי שהדבר אינו בעתו. אנגליה לא היתה מוכנה לשלוח מחנה לפרונט [החזית — א.א.] הארץ-ישראלי, והשתתפות גדוד עברי מארץ-ישראל בחזית אחרת היתה יכולה רק לסכן את קיומו של הישוב היהודי, מבלי כל סיפוק לאומי.¹⁹

אם ז'בוטינסקי שלל גדוד שאינו קרבי, ושני אנשי הארץ דחוהו על שאינו נשלח ארצה, הלך טרומפלדור לדרכו מפני שבכל זאת נשא הגדוד את שם ציון, וכחייל — לעומת המדי-נאים — היה נכון לשרת בכל תפקיד ובכל מקום. הלבטים, הצגת התנאים והסירוב של שוללי ההתנדבות באלכסנדריה — כולם אופייניים להתלבטות הפנימית של כל מתנדב, לעומת המגויס כחוק, מפני שהוא נוטל כביכול את גורלו בידיו וקובע את חייו בהתנדבותו. יתר-על-כן, נימוקי השוללים שיקפו את הקושי הנוסף שבהתנדבות „לגיונרית", בה נקלע אדם בין טובת עמו-הוא ובין האינטרסים של המעצמה הזרה, המגייסת ומציידת אותו.²⁰

טרומפלדור היה עדיין עילג בשפה העברית, ומולו ניצבו דברי הדור — ז'בוטינסקי, בן-צבי ובן-גוריון. איך עמד בשלו, ואיך עלה בידו לעשות נפשות ולקבץ מתנדבים לגדוד? מה הרתיע את המתנגדים מלצאת בגלוי נגד הגיוס, ומדוע אך הסתלקו מהעניין ומהמקום? כל הארבעה היו עדיין בין ה„צעירים" שבין פעילי התנועה הציונית, וכולם בערך בני גיל אחד, כשלושים ומעלה: ז'בוטינסקי וטרומפלדור היו בני 35, לבן-

גוריון — הגנה א"י, עמ' 336—337, 396—397; אליהו גולומב, חביון עז, „מערכות" 1953 (להלן — גולומב), כרך א', עמ' 347—348; ב"צ, גדודים, עמ' כב, לג; ב"ג, זכרונות א', עמ' 66—67, 155—156.

17. ב"ג, זכרונות א', עמ' 83 ואילך; וראה קטעי יומן נוספים מסיון תרע"ה, שהובאו בהגנה א"י, עמ' 482.

18. ב"צ, גדודים, עמ' כב.

19. ב"ג, זכרונות א', עמ' 156 (קטע מזה — גם בהגנה א"י, עמ' 482); ההדגשות שלי. והשווה גם שם, עמ' 128—129.

20. על הלגיונריות כתופעה כללית — הגנה א"י, עמ' 430.

מכתבו של האב, יהושע העשל ורטהיימר לטרומפלדור — ותשובתו

„לאדון טרומפלדור יחיה ויצליח ויעלה מעלה, לא נעלם מכבודו, שבני-ווערטהיימר נהרג במלחמה והביאו אותו לאלכסנדריה כל עוד נשמתו בו ופה מת ונקבר. וכל חפציו נשארו שמה ולא על החפצים אני מיצר ודואג. כי אם הדלי איננו, למה לי החבל. אבל בין חפציו נשארו התפילין שלו. ומאוד חפצתי שישאר לזכרון אצלי הדבר שהיה יקר לו, אשר ע"כ מובטח באהבת אדם שקנה בלבו. שישתדל לדרוש אחריהם ולהחזיר לי ולעולם לא אשכח לו את הטובה הזאת. הכותב והחותם בדמע, יהושע העשל ווערטהיימר.“

טרומפלדור מילא את משאלתו של האב, הצליח לאתר את שם האיש שאצלו יכלו התפילין להימצא וכתב לאב, עברית, את המכתב הבא:

„אדון נכבד! אני קבלתי מכתב שלך. כאשר היה פצוץ בנך אני הייתי באלעקסאנדריא,* אני לא יודע לאן שלחו את החפצים שלו. עכשיו חיפשו אבל לא מצאו. אמרו לי שהתפילין לקח [פלוגין], איש צבא שעכשיו באלעקסאנדריא. אני כתבתי למכירים שלי, שהם יקחו אצלו ויתנו לך התפילין. אבל אתה בעצמך גם כן תמצא את [אותו איש, בציון כתובתו המדויקת], תדרוש אצלו התפילין, שאתה ככה רוצה לקבל אותם, אני מבין מדוע. תקבל כבוד שלי בער זה שיכולת ללמד ככה בנך. שהוא היה גם איש טוב, גם יהודי טוב וגם איש צבא טוב. אני מבין, שלבך כואב הרבה, אבל תדע שנפל בנך גיבור בעד עם ישראל ובעד ארץ-ישראל.“

שולמית, עמ' 101—102

* ב-25 ביולי יצא טרומפלדור עם המג"ד לאלכסנדריה, כדי לגייס תגבורת לגדוד. השליחות נתארכה, והם חזרו לגליפולי ב-1 באוגוסט (שולמית, עמ' 113, 122; מנחם פוזנסקי (עורך), מחיי טרומפלדור, ת"א, תש"ה, עמ' 244). ורטהיימר נפצע ופונה בימים שטרומפלדור שהה באלכסנדריה. את מכתב האב קיבל ב-12 בדצמבר 1915, וענה עליו למחרת (מחיי טרומפלדור, עמ' 285—286). בסוף סיפורו על ורטהיימר נהג טרומפלדור ב„חירות סופרים“, כאשר תיאר את פרידתם ואת התכתובת עם האב. הנני להודות לגב' לסקוב שסייעה להבהיר עניין זה.

צבי מלאו 31, ולבן-גוריון 29 שנה. לא היה זה, איפוא, יתרון בגיל או בנסיון-חיים שעמד לטרומפלדור, כי דומה שמתנגדיו עלו עליו כאישי ציבור וכמדינאים. האם ביטלו דעתם מפני נסיונו הצבאי מימי מלחמת רוסיה-יפן? הייתכן שהתרשמו מהכבוד שנהגו הקצינים הבריטיים בלוחם הגידם, שבקושי נתרצה לענוד את עיטוריו לפגישה עם מכסואל? אולי חשו שבימי מלחמה בטלים כמה נימוקים מדיניים בפני צרכי המערכה, וכי „במלחמה — כבמלחמה“, כפי הממרה הצרפתית החביבה על טרומפלדור.²¹ וייתכן שניצח טרומפלדור מפני כוחו של מעשה, מפני שאמר מעט ועשה הרבה, ועצת השור-ללים היתה אך שלא לעשות.

דומה שמפני הנימוקים בעד וכנגד, נעלם מן העין הטעם המכריע שקבע את מקומו של המעשה בתולדות הכוח היהודי. לאמיתו של דבר לא עמדה בפני הנאספים בצריף הלוהט בצהרי ה-19 במרס השאלה באילו תנאים להתגייס, אלא לעשות עכשיו, או לא לעשות כלל. וטרומפלדור בחר לעשות.

הגדוד האלכסנדרוני ומקומו במאבק הציוני

על הראשונות של גדוד הפרדים ועל החוט המשוך ממנו אל שלושת גדודי הקלעים שקמו במלחמת-העולם הראשונה, הלונדוני, האמריקני והארץ-ישראלי — מעידות קורותיהם של שלושת בני הפלוגתא לטרומפלדור באלכסנדריה. ז'בוטינסקי לא נח ולא שקט עד שקם הגדוד הלונדוני ב-1917, בן-גוריון ובן-צבי עשו להקים את הגדוד האמריקני. כל השלושה הספיקו לשרת בארץ, וז'בוטינסקי הצטיין בקרב, בפקדו על הפלוגה שצלחה את הירדן בספטמבר 1918.²²

מבין השלושה היה ז'בוטינסקי הראשון שהכיר בערכו של המעשה אשר התנגד לו. בצאתו מאלכסנדריה ניסה לפעול עם רוטנברג להקמת לגיון כרוחו, אך נתקל בכל מקום בהתנגדות מחוץ ומבית. באותו קיץ הגיע לקופנהגן, לכינוס הוועד הפועל הציוני, ושוב נתקל בגישה עוינת, עד כדי כך שהכינוס החליט לחייב כל ציוני להתנגד לתעמולת הלגיון.²³ בימי שהותו בקופנהגן כתב מאמר על „הבטליון האלכסנדרוני“, בו קבע שאין דבר בין הלגיון שבו המדובר ובין אותו גדוד, המשרת בעצם הימים ההם בחזית גליפולי, „לפני מעשה“ צריך היה להתנגד לו, אבל כיוון שהדבר נעשה, „אין לכם ברירה אלא לסמוך עליו את ידיכם“, כי יש מבקרים שאינם עושים דבר, אך שם בגליפולי יש „נוער שממלא את תפקידו תחת ברד של פגזים“, ונפלו כבר אבידות.²⁴ כן הדגיש את הערך המדיני של ההפגנה הלאומית, ושל „ההפגנה הציונית“ מצד אנגליה, שעשתה את הפעולה לעיניהם של מנהיגי התנועה הלאומית הערבית במצרים. בסיכום: הצעירים מארץ-ישראל מצאו, כנראה, את „הדרך היחידה שבה יש תוחלת לעם ללא ארץ (המשך בעמוד הבא)“

21. שולמית, עמ' 101. על קשייו בעברית — שם, עמ' 91; עילם, עמ' 15—16.

22. ז'בוטינסקי מצניע את תפקידו הקרבי ואת הצטיינותו האישית (אבטוביוגרפיה, עמ' 260—261). לרקע המעשה — הגנה א"2, עמ' 465—466; גיחות, מפה 207.

23. ז'בוטינסקי, אבטוביוגרפיה, עמ' 144—145. על מאמציו משנת 1915 עד הקמת הגדוד בלונדון — הגנה א"2, עמ' 453—461; עילם, עמ' 83 ואילך.

24. ז'בוטינסקי, בן-דורי, עמ' 83—84. במאוחר יותר, אחרי שכבר להם כקצין חי"ר, שוב כתב ש„אין במלחמה בימינו שום הבדל

וללא שלטון, במסיבות הקיימות, להעלות את בעייתו על הזירה הבין-לאומית".²⁵

אכן, יש לראות את המשמעות המדינית של המעשה על רקע זמנו: בריטניה קיוותה להוציא את הקיסרות העותמנית מהמלחמה במהלומה אחת. להתגייס אז — באביב 1915 — משמע, להספיק עוד ללחום במלחמה לשחרורה של ארץ-ישראל. לא ללכת, כי נדחו תנאך — משמע, להחמיץ את שעת הכושר, בבחינת: אם לא עכשיו — אימתי? משמעות אותו, "גדוד ציוני" ראשון עולה מתוך כך, שבין הגייסות התורכיים שתקפו את תעלת סואץ ושהגנו על הדרדנלים, רבים היו הערבים ששירתו בנאמנות את הסולטן.²⁶ ניצני "המרד במדבר" לא הגזו — למרות מגעים דיפלומטיים עם חוסיין השריף ממכה, שנמשכו כבר מקיץ 1915 — אלא לאחר שנה, בקיץ 1916.²⁷ בלי חובת ציות לכל ממשלה, ובאין הנהגה יהודית או ציונית מוסמכת, נהגו הצעירים מארץ-ישראל לפי צו המצפון והשעה, והקדימו את, "המרד הערבי" שנקשר מל-מעלה, ואשר לורנס שילם בעבורו בשקלי זהב עובר לסוחר. בגמר מלחמת-העולם חזר ז'בוטינסקי והבליט היבט זה ש"צעירי הישוב העברי בארץ-ישראל, למחרת צאתם מן הארץ, התנדבו... בתור גדוד ציוני והיתנו תנאי שילכו להילחם אך ורק בתורכיה... והצעד גילה את הסוד — מלחמה בין תורכיה לציונות".²⁸

לאחר כשלוש המערכות בדרדנלים פוזר גדוד הפרדים בקיץ 1916 על אף כל הנסיגות שעשו טרומפלדור וחבריו לקיימו ולשלב בצבא הבריטי. אותה שעה נתקל ז'בוטינסקי בלונדון בהתנגדות מבפנים ובספקנות מבחוץ. במסעו זה היו המג"ד הבריטי פיטר-סון ויוסף טרומפלדור לבני-ברית טבעיים בתעמולת הגיוס, כהוכחה חיה שהיהודים ידעו לעמוד במבחני חזית. פיטרסון הרשים בעצם נכונותו לצאת לחזית בראש גדוד יהודי, וגנרל המילטון, מפקד חיל-המשלוח, חיזק את מקימי הגדוד בלונדון במכתב המלצה חם.²⁹ לא פחות מנאומו האישי השפיעה הופעת קבוצה של כמאה מותיקי הגדוד האלקסנדרוני, שחזרו והתנדבו שנית, ושוב יצאו בתביעה להישלח כגדוד רגלי לארץ-ישראל. קבוצה זאת היוותה גרעין וחוט-שדרה לגדוד הלונדוני.³⁰ דווקא במזרח לונדון, בה נלכדו יהודים גלותיים

בין חייל עם רובה ביד ובין חייל המוביל לו כדורים ואוכל... ובמיוחד בגליפולי (שם, עמ' 91. דברים ב-1919).
25. שם, עמ' 84-85, 86. ההדגשות שלי. והשוה אבטוביגורפיה, עמ' 143.

26. על היבט זה עמד יעקב הרצוג בפרק מבוא לספר שעמד לכתוב. הפרק פורסם בספר שהוצא לאחר מותו, בשם "עם לבדד ישכון", ת"א 1975. הוא מעריך את מערכת גליפולי בעמ' 196-198, מדגיש שערבים הגנו על הדרדנלים (עמ' 212), ומציין כפרדוקס שהכישלון הבריטי בגליפולי העלה בעיני בריטניה את חשיבותם של היהודים בארץ ושל הציונים (עמ' 217 ואילך).

27. לפי ג'ורג' אנטוניוס, קשר פייסל בן חוסיין מגעים מרדניים ראשונים במרס-אפריל 1915, חוסיין התקשר עם הבריטים לראשונה במאי, ושלה את אגרתו הראשונה ביולי. המרד פרץ כעבור שנה, ביוני 1916. George Antonius, The Arab Awakening, 1916. Capricorn PB NY 1965, p. 152, 157, 164, 184 ff.

28. ז'בוטינסקי, בן-דורי, עמ' 92.
29. ראה דברי פיטרסון והמילטון בהגנה א"א, עמ' 870-872; ז'בוטינסקי, בן-דורי, עמ' 92.

30. ז'בוטינסקי וטרומפלדור הסתמכו על הגרעין האלקסנדרוני בתור

בא-ירצון בין גזרת המשלוח לצבא הרוסי ובין התגייסות מאולצת לגדוד יהודי, גודע ערך כפול למופת זה של התנדבות חוזרת. לדברי ז'בוטינסקי, היו האלקסנדרונים ל"מורי הדרך ועמודי המשמעת" בגדוד הלונדוני, ולדברי אליהו גולומב הפגינו את עליונותו של המתנדב על המגויס בעל-כורחו. הם היו נאמנים להכרתם ולדרךם, אף כי נבצר מטרומפלדור עצמו להצטרף כקצין לגדוד הלונדוני, והוא יצא לרוסיה לאחר מהפכת קרנסקי בראשית 1917.³¹

בפעולתו המדינית הממושכת של וייצמן בבריטניה, שהביאה לבסוף להכרות בלפור, שימשו הגדודים העבריים אולי יסוד מוחשי עיקרי, אם לא יחיד, לקיומם של יהודים הרואים בארץ-ישראל את מולדתם, עד כדי נכונות ללחום עליה. בספרו על הכרות בלפור מייחס ליאונרד שטיין חשיבות רבה לגיוס הגדוד הלונדוני בשבועות שקדמו לדיונים המכריעים בקבינת הבריטי, ומדגיש שהקשיים באיסוף מתגייסים-מתנדבים מבין יהודי וייצמן העלו את הערך המיוחד שנודע לגרעין של נהגי הפרדות ולמפקדם.³² הכרות בלפור הושגה כאשר לא נתקיים אלא זכרו של הגדוד האלקסנדרוני, ואך זה הוקם "יורשו" — הגדוד הלונדוני. גדודי המתנדבים מאמריקה ומהארץ כמו כבר בהתעוררות שלאחר ההכרה.

כאשר החלו בן-גוריון ובן-צבי בתעמולת הגיוס לגדוד בארה"ב ובקנדה, פעלו מכוח, "שני מאורעות ששינו את מצב הרוחות: הכרות בלפור מזה וכניסת אמריקה למלחמה מזה".³³ הם ידעו שמשוהו נעשה באנגליה, אך פעלו ללא כל קשרים עם אנשי לונדון, ולא הצליחו להשיג קשר אל ז'בוטינסקי. לעומת זאת, ידעו על התארגנות המתנדבים לגדוד עברי בארץ.³⁴ אולי איחר בן-גוריון להכיר בערכו של הגדוד האלקסנדרוני מפני שלא ידע על הויקה הישירה בינו והגדוד הלונדוני. עוד לאחר מלחמת-העולם החזיק בדעתו שהגדוד סיכן את הישוב בארץ, וגרוע מכך:

הגדוד שנוסד עלידי טרומפלדור נשלח באמת לא לארץ-ישראל אלא לגליפולי, וגורלו היה כגורל כל האכס-פדיציה [חיל-משלוח — א.א.]. הבלתי מוצלחת שנשלחה עלידי אנגליה לגליפולי. הוא עבד שם בלי כל תוצאות. ויותר משתי שנים עברו עד שאנגליה עברה את גבולי ארצנו.³⁵

לימים שינה דעתו, הודה שיוסף טרומפלדור אירגן את

כיום לממשלת בריטניה (הגנה א"א, עמ' 873-876). על חשיבות הגרעין הארץ-ישראלי בגדוד הלונדוני של ה"מתנדבים-מאונס", ראה שם, עמ' 459; שולמית, עמ' 145-146. עילם עמד בפירוט על ההתנדבות החוזרת (עמ' 78-79), הופעתם בלונדון (עמ' 133), הרכבם האנושי והיותם גרעין ציוני בגדוד הלונדוני (עמ' 137-138).

31. ז'בוטינסקי, בן-דורי, עמ' 93; גולומב א', עמ' 363 (הלונדונים רואים בישראלים את "אסונם"), הנ"ל ב', עמ' 422-423, 426 (במסה על ז'בוטינסקי ותנועת הגדודים). על יציאת טרומפלדור לרוסיה — שולמית, עמ' 146, 151 ואילך; עילם, עמ' 137.

32. ליאונרד שטיין, מסד למדינת ישראל, י"ם ות"א 1962, עמ' 404 ואילך, ובמיוחד עמ' 407-409. (שטיין טועה ביחסו לז'בוטינסקי את הקמת הגדוד האלקסנדרוני. עמ' 407).

33. ב"צ, גדודים, עמ' כד. ההדגשות שלי.

34. שם, עמ' כו.

35. ב"ג, זכרונות א', עמ' 156.

והשורשיות הארץ-ישראלית מאות צעירים מכל חוגי הישוב להתנדב לכיבוש הארץ כיחידה עברית ראשונה. אף כי לא ניתן להם ללחום בארץ, יצאו לשאת את שם ציון אף כפרדים בדרגלים, ובשובם מתלאות גליפולי, פיעמה ארץ-ישראל את הטובים שבהם להתנדבות חוזרת לחיות, לשחרור הארץ.³⁹

אליהו גולומב הצביע לאחר זמן על כך שהתגשמות הגדודים העבריים באה בדרך של „התחלות קטנות ובלתי מושלמות“, אולם מן „ההתחלה המעטה“ הגיע המפעל לגידול ולהתפתחות בתפקיד שמילאו מתנדבי גליפולי ביצירת גדודי הקלעים.⁴⁰ אכן, נגזר על התנדבות-המגן היהודית לשוב מדי פעם להתחלות מעטות ולחבלי גידול ממושכים. האירוניה של ההיסטוריה היהודית גרמה שבמלחמת-העולם השניה, כעשרים וחמש שנה אחרי הגדוד האלכסנדרוני, נאלצו מתנדבים מארץ-ישראל לפסוע שוב בדרך חתחתים ונפתולים — מגיוס חפרים ליחידות מעורבות, ועד שהוקמה פלוגה יהודית ראשונה בחיל התובלה.⁴¹ מהתחלות אלה עוד ארכה הדרך לפלוגות בחיל הרגלים, לגדודים ולבסוף ל„חטיבה היהודית הלוחמת“.

בשנות מלחמת-העולם השניה נפתח בפני ההתנדבות החלוצית גם אפיק עצמאי לשירות לוחם ויוצר בפלמ"ח, ולא ארכו הימים מההתנדבות בגלוי ובסתר עד למאבק לעצמאות ולהקמת צה"ל בקום המדינה. מחולליו של הצבא ביקשו להנחיל לו את ההתנדבות כערך עליון במורשתו, ברוח „השומר“ והגדודים העבריים. דוד בן-גוריון עמד על עיקר זה בתום מלחמת העצמאות:

עם הקמת המדינה יצרנו מכשירים וכלים חדשים לביצוע חזון גאולתנו, אולם לכלים ומכשירים אלה יהיה ערך רק אם נדע לקיים ולהאדיר את ההתנדבות החלוצית שהיתה נשמת ההגנה.⁴²

39. ראה הערכה מסכמת בהגנה א"2, עמ' 447—448. עילם קיפה את טרומפלדור ואת הגדוד האלכסנדרוני בסיכומו (עילם, עמ' 332—333).

40. גולומב ב', עמ' 420. הוא מותח ביקורת על ז'בוטינסקי, שלא יכול היה להשלים עם ה„התחלה המעטה“ של התגשמות רעיונו הוא.

41. כאשר הוקמה פלוגה יהודית ראשונה בצבא הבריטי במלחמת העולם השניה בחיל התובלה, הביא לה את דגלה ואת ברכת הסוכנות דב הוז, שהספיק לשרת במלחמת-העולם הראשונה כקצין בצבא התורכי — וגם כרב-סמל בגדוד הארץ-ישראלי שקם ב־1918. וראה את זכרונות מפקד הפלוגה, פ' ר' אהרן, בספרו „גלגלים בסופה“, „מערכות“ 1968, עמ' 27—31.

42. ב"ג, בהילחם ישראל 4, ת"א תשי"א, עמ' 356.

הלגיון היהודי הראשון, שנלחם שכם אחד עם הבריטים בגליפולי, והציגו כמופת לתביעה היהודית ל„צבא יהודי“ במלחמת-העולם השניה.³⁶ אשר לסכנה לישוב, שהר-תיעה את בן-צבי ובן-גוריון באביב 1915, מתברר בדיעבד שכמה מן הגזרות הקשות ביותר נגזרו על הישוב לפני ההתגייסות באלכסנדריה, ובכללן עצם גזירת הגירוש ההמוני בעת שבני הישוב התגייסו מרצון לצבא התורכי. שוב הוחמרו הרדיפות לאחר גילוייה של רשת ניל"י ופתיחת המתקפה הבריטית בסתו 1917, ובמיוחד בצפון הארץ, כאשר הבריטים עצרו את המתקפה מצפון לירושלים ויפו, והארץ נותרה מחולקת עד ספטמבר 1918. ההתגייסות באלכסנדריה כשלעצמה לא החמירה את המצב בארץ. על כך מעיד אהרן אהרנסון, ראש ניל"י, ביומנו: „התנהגות האמיצה [של הגדוד בגליפולי — א.א.] הוכיחה לממשלותינו [תורכיה ובעלות בריתה — א.א.] כי טעות בידם לבוא לנו בשורותיהם“, ובגלל זאת אף יתנו נשק למגויסים היהודיים לצבא העותמני, בעוד שלפני כן גויסו רק לגדודי עבודה. אהרנסון לא חשש לומר לג'מאל פחה כי התורכים נושאים באחריות להתנדבות באלכסנדריה בגלל הגירוש האכזרי.³⁷ מכל מקום, ידיה של תורכיה היו כבולות במידת-מה בגלל השפעת גרמניה וקיסרות הבסבורג בנות בריתה, ובגלל השפעת ארה"ב הנייטרלית.³⁸

נוחה של ארץ-ישראל

במלחמת-העולם לחמו מאות אלפי יהודים תחת דגלי מדינו-תיהם בשני המחנות. כוח החיות של הישוב בארץ מצא את ביטויו בהתגייסות-מרצון של הנתינים העותמניים, אף כי ידעו שיפוזרו לשרת כיחידים, הנתינים לחסדי התורכים ושררתם. לאחר הגירוש מהארץ עוררה תחושת העצמאות הציניית

36. ב"ג, במערכה ג' 4, ת"א תשי"א, עמ' 102 (דברים מדצמבר 1941). בן-גוריון הוקיר את טרומפלדור לא רק כגיבור תל-חי, אלא כחלוץ וכמי שהיה הראשון שתבע במלוא סמכותו האישית את אחדות הפועלים בארץ, בשומו אליה עם ראשוני תנועת „החלוץ“ שהקים ברוסיה בגמר מלחמת-העולם (ב"ג, זכרונות א', עמ' 128—129). השוה לעניין זה את דברי יוסף גורני על הגדודים כגורם לאיחוד הפועלים ועל משקלו של טרומפלדור בהגשמת האיחוד (יוסף גורני, אחדות העבודה, ת"א 1973, עמ' 17—18, 20—22, 34, 221—222).

37. ליבנה, אהרנסון, עמ' 204 (וראה דברי אהדתו של אהרנסון לגדוד — שם, עמ' 321); הגנה א"2, עמ' 751—752; השפעת הגיוס על ג'מאל פחה — שם א"1, עמ' 330.

38. על התערבות דיפלומטית אמריקנית לטובת הישוב ועל עזרת יהודי ארה"ב — הגנה א"1, עמ' 320—322, ועל התערבות גרמנית לשיכוך גזרות — שם, עמ' 329—331.